

Ο Όσιος Νικόδημος ο Αγιορείτης και οι σκέψεις του για τις δικαστικές αρμοδιότητες του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως

Εισήγηση του πρυτάνεως των Θεολογικών Σχολών Κιέβου, επισκόπου Μπέλγκοροντ Σιλβέστρου κατά την έναρξη του ΙΑ΄ ετήσιου φοιτητικού συνεδρίου «Φοιτητική επιστήμη στη θεολογική σχολή», που οργανώθηκε από τη Θεολογική Ακαδημία και την Ιερατική Σχολή Κιέβου στις 30 Μαρτίου 2021.

Το μεταίχμιο του 20-21^{ου} αι. κατέστη μια εποχή αισθητής οξύνσεως των ερίδων εξ αφορμής της ορθόδοξης εκκλησιολογίας. Οφείλουμε να ομολογήσουμε ειλικρινώς ότι σήμερα μεταξύ των κατά τόπους Ορθόδοξων Εκκλησιών δεν υπάρχει ενιαία θέση ως προς την κατανόηση σειράς πτυχών της περί Εκκλησίας διδασκαλίας. Θεμελιωδώς διαφορετικές απόψεις εκφράζονται σχετικά με τη φύση και το περιεχόμενο του πρωτείου στην ανά την Οικουμένη Εκκλησία, τον μηχανισμό δημιουργίας νέων αυτοκεφάλων και αυτονόμων Εκκλησιών, το κανονικό καθεστώς της ορθόδοξης Διασποράς. Εξάλλου, όλα τα ερωτήματα αυτά δεν παραμένουν μόνον αντικείμενο αφηρημένης θεωρητικής διαμάχης. Προκαλούν σοβαρά προβλήματα στις σχέσεις μεταξύ των κατά τόπους Εκκλησιών. Επομένως, σήμερα είναι ιδιαίτερα σημαντικό να διεξαχθεί μια ισορροπημένη και υπεύθυνη συζήτηση επί θεμάτων της περί Εκκλησίας ορθόδοξης διδασκαλίας. Η αγιοπατερική κληρονομιά πρέπει να αποτελέσει τη βάση μιας τέτοιας συζητήσεως.

Το πρόβλημα των εκκλήτων προσφυγών και το «ουκρανικό εκκλησιαστικό ζήτημα»

Ένα από αυτά τα προβληματικά θέματα στις διορθόδοξες σχέσεις είναι το ζήτημα περί του δικαιώματος του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως να δέχεται προσφυγές επισκόπων, ιερέων και διακόνων, οι οποίοι υπάγονται στη δικαιοδοσία ετέρων κατά τόπους Εκκλησιών και δεν συμφωνούν με τις εις βάρος τους αποφάσεις, που έχουν εκδοθεί από εκκλησιαστικά δικαστήρια. Σήμερα η επίσημη θέση του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως συνίσταται στο ότι ο Οικουμενικός Πατριάρχης (και μόνον αυτός) έχει δικαίωμα να δέχεται προσφυγές καταδικασμένων κληρικών όλων των κατά τόπους Ορθόδοξων Εκκλησιών, να επανεξετάζει δικαστικές αποφάσεις, που έχουν εκδοθεί σε άλλες τοπικές Εκκλησίες και να εκδίδει επί των υποθέσεων αυτών αμετάκλητες αποφάσεις.

Βάσει μιας τέτοιας κατανόσεως των δικαιωμάτων του, ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Βαρθολομαίος αποδέχθηκε την έκκλητη προσφυγή του πρώην μητροπολίτη Κιέβου Φιλαρέτου Ντενισένκο, ο οποίος είχε αφορισθεί από την Ιερά Σύνοδο της Ρωσικής Ορθόδοξου Εκκλησίας το 1997. Ως αποτέλεσμα, στις 11 Οκτωβρίου 2018 η Ιερά Σύνοδος του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως εξέδωσε την απόφαση άρσεως του αναθέματος στον πρώην μητροπολίτη Φιλάρετο και αποκαταστάσεως αυτού στον βαθμό του επισκόπου. Τότε η Σύνοδος της Κωνσταντινουπόλεως δέχθηκε σε κοινωνία όλα τα μέλη της «Ουκρανικής Ορθόδοξου Εκκλησίας του Πατριαρχείου Κιέβου» και της «Ουκρανικής Αυτοκεφάλου Ορθόδοξου Εκκλησίας». Ακυρώθηκαν όλες οι δικαστικές αποφάσεις, που εξέδωσε η Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία εις βάρος των κληρικών, οι οποίοι είχαν προσχωρήσει στο σχίσμα. Χωρίς κανενός είδους διαβούλευση με τη Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία ανακοινώθηκε ότι για όλους τους προαναφερθέντες η Σύνοδος αποφάσισε «νά ἀποκαταστήση αὐτούς μὲν εἰς τὸν ἀρχιερατικὸν ἢ ἱερατικὸν αὐτῶν βαθμὸν» [i].

Στον Τόμο Αυτοκεφαλίας της «Ορθόδοξου Εκκλησίας της Ουκρανίας» (ΟΕΟ), που απονεμήθηκε τον Ιανουάριο του 2019, καθώς και στον Καταστατικό Χάρτη της ΟΕΟ, το σχέδιο του οποίου συνετάχθη στην Ελλάδα, υπογραμμίστηκε ιδιαίτερος ότι «κληρικὸς παντὸς βαθμοῦ» (δηλαδή, και οι επίσκοποι, και οι πρεσβύτεροι, και οι διάκονοι), «καταδικασθεὶς τελεσιδίκως ὑπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτοῦ Ἀρχῆς εἰς οἰανδήποτε ποινήν, δύναται ὅπως ἀσκῆση τὸ δικαίωμα τοῦ

έκκλητου ένώπιον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου». Στον Καταστατικό Χάρτη της ΟΕΟ το δικαίωμα του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως να δέχεται έκκλητες προσφυγές τεκμηριώνεται με την επίκληση των κανόνων 9^{ου} και 17^{ου} της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου και με την «μακραίωνα εκκλησιαστική πράξη» (ο Καταστατικός Χάρτης της ΟΕΟ, άρθ. 11. Ἐκκλητον) [iii].

Αυτή την άποψη συμμερίζονται σήμερα τόσο οι Έλληνες κανονολόγοι, όσο και πολλοί ιεράρχες των ελληνόφωνων Εκκλησιών. Λόγου χάριν, ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Ιερώνυμος Β΄ στην εισήγησή του στη συνεδρία της Ιεράς Συνόδου της Ιεραρχίας στις 12 Οκτωβρίου 2019 την διατύπωσε σαφώς: «Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἔχει τὸ προνόμιον τῆς «έκκλητου προσφυγῆς» καὶ παρὰ Ἀρχιερέων ἐτέρου ἐκκλησιαστικοῦ κλίματος, ἐὰν καὶ ἐφ’ ὅσον ὁ ἐκκαλῶν Ἀρχιερεὺς ἤθελε ὑποβάλῃ σχετικὸν αἴτημα». Ως επιβεβαίωση γι’ αυτή τη θέση ο Αρχιεπίσκοπος Ιερώνυμος επικαλέσθηκε τους ίδιους κανόνες 9^ο και 17^ο τῆς Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου [iii].

Εγείρεται το εύλογο ερώτημα, κατά πόσον η σύγχρονη θέση του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως συνάδει με την εκκλησιαστική παράδοση και την πράξη της Αρχαίας Εκκλησίας; Οι κανόνες των Οικουμενικών Συνόδων πράγματι χορηγούν στον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως το δικαίωμα να δέχεται έκκλητες προσφυγές κληρικών όλων των κατά τόπους Ορθοδόξων Εκκλησιών;

Αναζητώντας απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα, αποφασίσαμε να στραφούμε στην κληρονομιά του Οσίου Νικοδήμου του Αγιορείτη (1749-1809). Αν και έζησε κατά τα νεότερα χρόνια, η επίδρασή του στην ανάπτυξη της Ορθοδόξου Εκκλησίας είναι ανεκτίμητη. Άφησε μια τεράστια βιβλιογραφική κληρονομιά και τα έργα του συνέβαλαν στην πνευματική αναγέννηση της Χριστιανικής Ανατολής. Η αναγέννηση αυτή αφορούσε και τη λατρεία, και τον μοναχικό βίο, και τα ζητήματα κανονικού δικαίου, και το κήρυγμα.

Το «Πηδάλιο» ως σπουδαίο ιεροκανονικό πόνημα

Είναι προφανές ότι ο Όσιος Νικόδημος θεωρούσε ως κύρια αποστολή του την μέγιστη εκλαΐκευση και επικαιροποίηση της αρχαίας αγιοπατερικής κληρονομιάς. Είναι σημαντικό να πούμε ότι ο Όσιος Νικόδημος εμπλούτισε τις εκδόσεις του με πολυάριθμα σχόλια και υποσημειώσεις, διά των οποίων εκδηλώθηκε η βαθιά του ευρυμάθεια. Με την ταπείνωση που τον διέκρινε ο Όσιος Νικόδημος στεκόταν παράμερα, προσπαθώντας να μην «κλείνει» στον αναγνώστη τον δρόμο προς την αρχαία κληρονομιά. Παράλληλα, οι ερμηνείες και τα σχόλιά του έχουν σήμερα εξαιρετικά μεγάλη σημασία για την κατανόηση της ιστορίας της θεολογικής σκέψεως στην Ελλάδα την οθωμανική περίοδο.

Στη συνέχεια θα στρέψουμε την προσοχή μας σε ένα από τα έργα του Οσίου Νικοδήμου, το οποίο αποτέλεσε πάρα πολύ σημαντική συμβολή στην ανάπτυξη του εκκλησιαστικού δικαίου. Εννοώ το βιβλίο «Πηδάλιο», το οποίο επιμελήθηκε ο ίδιος μέχρι την έκδοσή του για πρώτη φορά στη Λειψία

το 1800. Το «Πηδάλιο» αποτελεί ανάλογο του γνωστού στον σλαβικό κόσμο «Νομοκανόνα» και είναι συλλογή κανόνων των Οικουμενικών και Τοπικών Συνόδων και των αγίων πατέρων με πλήθος υπομνημάτων [iv].

Το «Πηδάλιο» προετοιμάστηκε από τον Όσιο Νικόδημο τον Αγιορείτη σε συνεργασία με τον ιερομόναχο Αγάπιο τον Πρεσβύτερο. Η συλλογή περιλαμβάνει τους κανόνες των Αγίων Αποστόλων, των Οικουμενικών και Τοπικών Συνόδων (Δευτεροπρώτης, Κωνσταντινουπόλεως του 394 και του 879, Καρθαγένης του 256 και του 419, Αγκύρας, Νεοκαισαρείας, Γαγγρών, Αντιοχείας, Λαοδικείας και Σαρδικής), των αγίων πατέρων (Διονυσίου του Μεγάλου, Γρηγορίου του Θεολόγου, Πέτρου Αλεξανδρείας, Αθανασίου του Μεγάλου, Βασιλείου του Μεγάλου, Γρηγορίου Νύσσης, Γρηγορίου του Θεολόγου, Αμφιλοχίου Ικονίου, Τιμοθέου και Κυρίλλου Αλεξανδρείας, Γενναδίου, Ιωάννη του Νηστευτή, Ταρασίου, Νικηφόρου Κωνσταντινουπόλεως).

Το «Πηδάλιο» έχει μια αρτίως μελετημένη δομή. Πριν από κάθε ομάδα κανόνων παρατίθεται ιστορική αναφορά σχετικά με την αντίστοιχη Σύνοδο ή τον άγιο πατέρα, κατόπιν ακολουθεί το κείμενο των κανόνων στο αρχαιοελληνικό πρωτότυπο, έπεται η μετάφραση (για να είμαστε ακριβείς η απόδοσή του) στη νεοελληνική, η συμφωνία, με την οποία υποδεικνύεται η σχέση του δεδομένου κανόνα με άλλους κανόνες και τέλος, παρατίθενται σχόλια των συντακτών της συλλογής. Τα σχόλια αυτά καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα θεολογικών, ιστορικών και κανονικών ζητημάτων.

Προετοιμάζοντας το «Πηδάλιο» για έκδοση ο Όσιος Νικόδημος και ο ιερομόναχος Αγάπιος επιθυμούσαν να προσφέρουν στον ελληνόφωνο κλήρο έναν αξιόπιστο κώδικα κανόνων, τους οποίους θα μπορούσε να έχει ως γνώμονα στην εκκλησιαστική ζωή. Επιπλέον, στις υποσημειώσεις ελήφθησαν υπόψη οι κλασικές ερμηνείες του Αλεξίου Αριστηνού, του Ιωάννη Ζωναρά και του Θεοδώρου Βαλσαμώνος.

Παρά την καθολική αποδοχή του «Πηδαλίου», η Σύνοδος του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ωστόσο δεν εξέδωσε τότε κάποιες αποφάσεις σχετικά με την επίσημη θέση αυτής της συλλογής [v]. Όμως, το «Πηδάλιο» κατέστη η πλέον έγκριτη συλλογή ιερών κανόνων της νεότερης εποχής. Το «Πηδάλιο» στην ελληνική γλώσσα έχει ήδη επανεκδοθεί δεκαοχτώ φορές και μελετάται δραστήρια από κανονολόγους, ιστορικούς και θεολόγους. Ο Άγιος Νικόδημος Μίλας θεωρούσε ότι το «Πηδάλιο» δύναται να αναγνωρισθεί ως επίσημη ιεροκανονική συλλογή της ελληνόφωνης Εκκλησίας [vi]. Το «Πηδάλιο» επηρέασε τη σύνθεση και τη δομή του «Κνίγκα Πράβιλ» («Βιβλίου των ιερών κανόνων»), το οποίο χρησιμοποιείται σήμερα από τη Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία [vii].

Ερμηνεία του 9^{ου} κανόνα της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου από το «Πηδάλιο»

Αποφασίσαμε να στραφούμε στο «Πηδάλιο», προκειμένου να γνωρίσουμε πώς καλύπτεται εκεί το θέμα της εκκλήτου. Αναγνωρίζει άραγε ο Όσιος Νικόδημος το αποκλειστικό δικαίωμα του

Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως να δέχεται εκκλήτους προσφυγές των κληρικών όλων ανεξαιρέτως των κατά τόπους Ορθοδόξων Εκκλησιών;

Οφείλουμε να πούμε ότι ο Όσιος Νικόδημος με ιδιαίτερη επιμέλεια αναλύει τον 9^ο κανόνα της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου. Αυτός ο κανόνας είναι αφιερωμένος εξ ολοκλήρου στο σύστημα της εκκλησιαστικής δικονομίας. Πρωτίστως, λόγος γίνεται περί του μη αποδεκτού της εξετάσεως των εκκλησιαστικών υποθέσεων από κοσμικά δικαστήρια. Οι κληρικοί είναι δωσίδικοι στον οικείο αυτών επίσκοπο. Εάν, δε, ο κληρικός έχει διαφωνίες με τον επίσκοπο, τότε τέτοιου είδους υποθέσεις υπόκεινται σε εξέταση από την Σύνοδο της περιφέρειας. Εάν όμως ο επίσκοπος ή ο κληρικός «έχει παράπονο» από τον μητροπολίτη της περιφέρειάς του, πρέπει να απευθυνθεί είτε στον «έξαρχον τῆς διοικήσεως», δηλαδή τον έξαρχο της εκκλησιαστικής επαρχίας του, είτε στον «της βασιλευούσης Κωνσταντινουπόλεως θρόνον, καὶ ἐπ' αὐτῷ δικαζέσθω».

Σύμφωνα με το γράμμα αυτού του κανόνα, ο επίσκοπος, ο οποίος δεν συμφωνεί με τη δικαστική απόφαση του μητροπολίτη του, δύναται να υποβάλει την έκκλητη προσφυγή είτε στον «έξαρχον τῆς διοικήσεως», είτε στον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως.

Ο Όσιος Νικόδημος αναφέρει ότι ο κανόνας αυτός προκάλεσε πολλές διαμάχες μεταξύ των κανονολόγων τόσο στην αρχαιότητα, όσο και στη σύγχρονη εποχή. Μαρτυρεί μάλιστα ότι πολλοί Έλληνες, εισερχόμενοι στην πολεμική με τη ρωμαϊκή αντίληψη του εκκλησιαστικού πρωτείου, επιδιώκοντας ιδιαιτέρως και «θέλοντας νὰ τιμήσουν τὸν Κωνσταντινουπόλεως, ἔκλιναν εἰς τὴν ὑπερβολὴν».

Λ.χ. ο μητροπολίτης Αγκύρας Μακάριος, ο οποίος έζησε στο μεταίχμιο του 14^{ου}-15^{ου} αι. στην πραγματεία του «Πρὸς τοὺς Λατίνους», έγραφε ότι υπό «έξάρχους μὲν τῆς διοικήσεως», θα έπρεπε να εκλαμβάνει κανείς σ' αυτόν τον κανόνα όλους τους λοιπούς Πατριάρχες. Υπ' αυτήν την κατανόηση προέκυπτε ότι ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως έχει το δικαίωμα της εκκλήτου κατά αποφάσεων άλλων Πατριαρχών. Γι' αυτό ο Μακάριος Αγκύρας έλεγε ότι ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως είναι «ὁ πρῶτος καὶ ἀνώτερος κριτῆς ἐπάνω εἰς ὅλους τοὺς Πατριάρχας» [viii]. Όπως υποδεικνύει ο Όσιος Νικόδημος, παρόμοια άποψη απαντάται και σε άλλους βυζαντινούς συγγραφείς, οι οποίοι συνέταξαν αντιλατινικά έργα.

Είναι γνωστό, ότι και Λατίνοι συγγραφείς ερμήνευαν προς όφελός τον 9^ο κανόνα. Έτσι στην επιστολή του προς τον βυζαντινό αυτοκράτορα Μιχαήλ, όπου άσκησε κριτική στον Πατριάρχη Φώτιο, ο Πάπας Ρώμης Νικόλαος Α΄ έγραφε ότι υπό τον «έξαρχο τῆς διοικήσεως» πρέπει να κατανοεί κανείς τον επίσκοπο Ρώμης. Τότε, το νόημα του κανόνα διαμορφώθηκε περίπου ως ακολούθως: όποιος είναι δυσареστημένος με την κρίση του οικείου μητροπολίτη, δύναται να υποβάλει την έκκλητο προσφυγή πρωτίστως στον επίσκοπο Ρώμης και κατόπιν πλέον «κατὰ δὲ συγχώρησιν» μπορεί να κριθεί και «εἰς τὸν Κωνσταντινουπόλεως» [ix].

Όμως, ο Όσιος Νικόδημος θεωρεί εσφαλμένες τις ως άνω ερμηνείες. Επιμένει στο ότι ούτε ο επίσκοπος Ρώμης, αλλά ούτε και ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως έχουν δικαίωμα να δέχονται προσφυγές επισκόπων και κληρικών, οι οποίοι δεν υπάγονται στη δικαιοδοσία τους.

Υποστηρίζοντας τη γνώμη του ο Όσιος Νικόδημος παραθέτει σειρά επιχειρημάτων. Θα επισημάνουμε μόνον δύο εξ αυτών. Ο Όσιος υπενθυμίζει τη γενική αρχή του κανονικού δικαίου, που απαγορεύει στους επισκόπους, μητροπολίτες και πατριάρχες να ενεργούν εκτός των εκκλησιαστικών αυτών δικαιοδοσιών. Εάν υποθέσουμε το ενδεχόμενο της προσφυγής στην Κωνσταντινούπολη κατά αποφάσεων άλλων πατριαρχών, τούτο έρχεται σε αντίθεση με την ως άνω αρχή.

Επιπλέον, ο Όσιος Νικόδημος, καταφεύγει στη νομοθεσία των βυζαντινών αυτοκρατόρων, στην οποία δύναται κανείς να διαβλέψει ορισμένη ερμηνεία των εκκλησιαστικών κανόνων. Ειδικότερα δε, επικαλείται την 123^η Νεαρά του αυτοκράτορα Ιουστινιανού. Το 22^ο κεφάλαιο αυτής της Νεαράς διαλαμβάνει την εκκλησιαστική δικονομία και μπορεί να χρησιμεύει ως ερμηνεία του 9^{ου} κανόνα της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου. Σε αυτό το παράρτημα αναφέρεται ότι σε περίπτωση διαφωνίας μεταξύ των επισκόπων η υπόθεσή τους πρέπει να εκδικάζεται από ανώτερό τους μητροπολίτη με δύο επισκόπους της ίδιας διοικήσεως. Εάν τα μέρη δεν συμφωνήσουν με την απόφαση τέτοιου δικαστηρίου, δύνανται να προσφύγουν στον Πατριάρχη «αύτης τῆς διοικήσεως». Αφού ο Πατριάρχης εκδώσει την απόφασή του, «καμία πλευρά δεν δικαιούται πλέον να εφεσιβάλλει την απόφασή του». Η ίδια τάξη πρέπει να ακολουθείται και στην περίπτωση που ο κληρικός προβάλλει κατηγορίες κατά του επισκόπου [x]. Ανάλογη δικαιοδοσία καθιερώθηκε και από τη νομοθεσία του αυτοκράτορα Λέοντα ΣΤ΄ του Σοφού.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, σύμφωνα με τη βυζαντινή νομοθεσία, κάθε Πατριάρχης εκδίδει δικαστικές αποφάσεις, οι οποίες είναι τελεσίδικες. Συνεπώς, και ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως δεν μπορούσε να δέχεται έκκλητες προσφυγές κατά αποφάσεων άλλων Πατριαρχών [xi].

Εγείρεται το ερώτημα, ποιον θα πρέπει μολοντούτο να εκλαμβάνουμε ως «έξαρχον τῆς διοικήσεως»; Ο Όσιος Νικόδημος επισημαίνει ότι από το κείμενο του κανόνα προκύπτει ότι ο έξαρχος είναι πνευματικός βαθμός, ανώτερος των μητροπολιτών, αλλά κατώτερος του Πατριάρχη. Κατά τη γνώμη του, «Έξαρχος λοιπὸν τῆς Διοικήσεως εἶναι ὁ τῆς Διοικήσεως Μητροπολίτης, ὁ προνόμιόν τι ἔχον ὑπὲρ τοῦς ἄλλους τῆς αὐτῆς Διοικήσεως Μητροπολίτας», δηλαδή είναι «ὁ πρῶτος τῶν Μητροπολιτῶν».

Επικαλούμενος τον Ιωάννη Ζωναρά ο Όσιος Νικόδημος τονίζει ότι «οἱ Ἴεξαρχοὶ τῶν διοικήσεων» ἦσαν στην αρχαιότητα οι μητροπολίτες Καισαρείας, Καππαδοκίας, Εφέσου, Θεσσαλονίκης και Κορίνθου.

Όμως μετά την Δ΄ Οικουμενική Σύνοδο ο όρος αυτός απέκτησε νέο νοηματικό περιεχόμενο. Το γεγονός είναι ότι τον 5^ο αι. (ο χρόνος, που υιοθετήθηκαν οι υπό εξέταση κανόνες), οι «Ἐξάρχαι τῶν διοικήσεων» υπήρχαν, αλλά ήδη προς τον 6^ο αι. η κατάσταση αρχίζει να αλλάζει και συνεπώς η λέξη «ἔξαρχος» απέκτησε νέο νόημα, ενώ λησμονείται η παλαιά σημασία της. Για τον λόγο αυτό και η ερμηνεία του 9^{ου} κανόνα άρχισε να προκαλεί δυσκολίες.

Συνεπώς, η 123^η Νεαρά του Ιουστινιανού δεν αναφέρει πλέον τους εξάρχους. Εκεί λόγος γίνεται για το ότι μετά τη δίκη από τον μητροπολίτη ο επόμενος βαθμός είναι ο Πατριάρχης [xii].

Ο Όσιος Νικόδημος υπογραμμίζει ειδικότερα ότι ο 9^{ος} κανόνας δεν εννοεί τη δυνατότητα να εκδικάζονται όλοι οι κληρικοί όλων των κατά τόπους Εκκλησιών στην Κωνσταντινούπολη. Ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως έχει δικαίωμα να δέχεται έκκλητες προσφυγές μόνον από κληρικούς του Πατριαρχείου του. Ο Όσιος Νικόδημος διατύπωσε το συμπέρασμά του με αρκετή σαφήνεια: «ὁ Κωνσταντινουπόλεως ἐστὶ Κριτὴς πρῶτος καὶ μόνος καὶ ἔσχατος τῶν ὑποκειμένων αὐτῷ Μητροπολιτῶν, οὐ μὴν δὲ καὶ τῶν ὑποκειμένων τοῖς λοιποῖς Πατριαρχαῖς. Μόνη γὰρ ἡ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος εἶναι ὁ ἔσχατος καὶ κοινότατος Κριτὴς πάντων τῶν Πατριαρχῶν... καὶ ἄλλος οὐδεὶς» [xiii].

Επομένως, κατά τη γνώμη του Οσίου Νικοδήμου, όσοι επίσκοποι και ιερείς είναι δυσαρεστημένοι με την δικαστική απόφαση του οικείου αυτών Πατριάρχη, μπορούν να καταφεύγουν με την έκκλητη προσφυγή τους μόνον στην Οικουμενική Σύνοδο. Δηλαδή ως ανώτατος βαθμός στις αμφισβητούμενες δικαστικές υποθέσεις δύναται να εμφανίζεται μόνον το συνοδικό όργανο και ουδόλως εις εκ των Πατριαρχῶν μονοπροσώπως. Αυτή είναι η θέση αρχής του Οσίου Νικοδήμου.

Αξίζει να επισημάνουμε εδώ ότι η άποψη του Οσίου Νικοδήμου είναι παραδοσιακή για το ορθόδοξο εκκλησιαστικό δίκαιο. Έτσι, ο προαναφερθείς ήδη Ιωάννης Ζωναράς, ο οποίος έζησε τον 12^ο αι., έγραψε: «Οὐ γὰρ πάντων δὲ τῶν μητροπολιτῶν πάντως ὁ Κωνσταντινουπόλεως καθιέται δικαστὴς, ἀλλὰ τῶν ὑποκειμένων αὐτῷ. Οὐ γὰρ δὴ καὶ τοὺς τῆς Συρίας μητροπολίτας, ἢ τοὺς τῆς Παλαιστίνης, καὶ Φοινίκης, ἢ τοὺς τῆς Αἰγύπτου, ἄκοντας ἐλκύσει δικάσασθαι παρ' αὐτῷ. ἀλλ' οἱ μὲν τῆς Συρίας, τῷ τῆς Ἀντιοχείας ὑπόκεινται φόρῳ, οἱ δὲ τῆς Παλαιστίνης, τῷ τοῦ Ἱεροσολύμων, οἱ δὲ τῆς Αἰγύπτου, παρὰ τῷ Ἀλεξανδρείας δικάσονται, παρ' ᾧ καὶ χειροτονοῦνται, καὶ οἷς περ ὑπόκεινται» [xiv].

Αυτήν την προσέγγιση του 9^{ου} κανόνα συμμεριζόταν πλήρως και ο γνωστός Σέρβος κανονολόγος του 19^{ου} – αρχών του 20^{ού} αι. Νικόδημος Μίλας. Τόνιζε ότι ο «ἔξαρχος τῆς διοικήσεως» είναι «προκαθήμενος μιας ευρύτερης εκκλησιαστικής περιφέρειας, ο οποίος έχει μερικούς υποκειμένους μητροπολίτες με υποταγμένους σε αυτούς επισκόπους, και αυτός μάλιστα ο προκαθήμενος συγκροτεί με τους υφισταμένους του τη «σύνοδο περιφέρειας» ή την «πατριαρχική», ή την «εθνική σύνοδο», στην οποία με καταγγελίες κατά του μητροπολίτη και μπορούσαν να καταφεύγουν οι κληρικοί και οι επίσκοποι [xv]. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο Άγιος Νικόδημος θεωρούσε ότι σε όλα τα επίπεδα το εκκλησιαστικό δικαστήριο πρέπει να έχει συνοδικό χαρακτήρα. Υπ' αυτήν την έννοια η

κρίση του εξάρχου, είναι η κρίση της «εθνικής Συνόδου».

Ο αρχιεπίσκοπος Peter Lulier σημείωνε ότι δεν υπήρχαν «έξαρχοι τῆς διοικήσεως» σε όλες τις εκκλησιαστικές περιφέρειες στην αρχαιότητα. Ειδικότερα θεωρούσε ότι στον Πόντο, την Ασία και τη Θράκη (οι οποίες αποτελούσαν επαρχίες του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως) δεν υπήρχε έξαρχος. «Ἐν προκειμένῳ», αναφέρει ο αρχιεπίσκοπος Πέτρος, «ἦταν πολύ λογικό να καταφεύγουν στον θρόνο Κωνσταντινουπόλεως για την επίλυση επίμαχων ζητημάτων». Επομένως, η αναφορά από τον 9^ο κανόνα και του «έξάρχου τῆς διοικήσεως», και του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως σημαίνει ότι σ' εκείνες τις περιφέρειες, όπου υπήρξε έξαρχος, θα έπρεπε να καταφεύγουν σε αυτόν. Ὅμως, στην επαρχία του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως δεν υπήρξαν έξαρχοι, γι' αυτό εδώ χρειάζεται να καταφεύγουν στο πατριαρχικό δικαστήριο. Ο αρχιεπίσκοπος Πέτρος θεωρούσε επίπλαστη κάθε άλλη ερμηνεία αυτού του κανόνα [xvi].

Ο Ὅσιος Νικόδημος εξετάζει το ζήτημα της εκκλήτου και στο προοίμιο των κανόνων της εν Σαρδική Τοπικής Συνόδου (343). Ὅπως είναι γνωστό, αυτή η Σύνοδος υιοθέτησε τρεις κανόνες (3^{ov}, 4^{ov} και 5^{ov}), δια των οποίων καθιέρωσε το δικαίωμα των επισκόπων Ρώμης να δέχονται έκκλητες προσφυγές. Βάσει αυτών των κανόνων οι επίσκοποι Ρώμης επέμειναν στην ανώτατη εξουσία τους στην Οικουμενική Εκκλησία. Στη λατινική εκκλησιαστική φιλολογία αυτοί οι κανόνες ερμηνεύθηκαν ως μοναδικό δικαίωμα των παπών της Ρώμης να δέχονται έκκλητες προσφυγές κατά δικαστικών αποφάσεων, οι οποίες είχαν ληφθεί σε όλες τις κατά τόπους Εκκλησίες.

Αναλογιζόμενος για τις αποφάσεις της εν Σαρδική Συνόδου, ο Ὅσιος Νικόδημος διατυπώνει σκέψεις, παρόμοιες με όσες έχουμε δει σε σχόλια επί του 9^{ου} κανόνα της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου.

Κατά πρώτον, ο Ὅσιος Νικόδημος επισημαίνει ότι εν Σαρδική Σύνοδος ήταν Τοπική Σύνοδος της Δυτικής Εκκλησίας, εφόσον η πλειονότητα των ανατολικών επισκόπων εγκατέλειψαν τη Σαρδική και διοργάνωσαν δική τους «εναλλακτική» Σύνοδο στη Φιλιππούπολη [xvii]. Επομένως, οι αποφάσεις, που υιοθετήθηκαν στη Σαρδική, θεωρούνταν αποφάσεις αποκλειστικά των δυτικών επισκόπων. Παράλληλα, οι πάπες Ρώμης προσπαθούσαν να παρουσιάσουν τους κανόνες της εν Σαρδική Συνόδου ως κανόνες της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου και επ' αυτού να θεμελιώσουν την οικουμενική δικαιοδοσία τους [xviii].

Για να αποδείξει ότι ουδέποτε η Εκκλησία δεν εξίσωνε την εν Σαρδική Σύνοδο με τις Οικουμενικές Συνόδους, ο Ὅσιος Νικόδημος επικαλείται τη γνωστή διαμάχη μεταξύ των Εκκλησιών Ρώμης και Καρθαγένης, η οποία ξέσπασε το 417-422. Τότε ο καταδικασθείς στην Καρθαγένη πρεσβύτερος Απιάριος κατέφυγε με προσφυγή στον επίσκοπο Ρώμης Ζωσιμά. Ο τελευταίος δέχθηκε την έκκλητο και απέστειλε στην Αφρική δύο λεγάτους του, οι οποίοι έπρεπε να οργανώσουν επανεκδίκαση της υποθέσεως. Ο πάπας μάλιστα επικαλείτο τους κανόνες της εν Σαρδική Συνόδου, τους οποίους χαρακτήριζε κανόνες της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου. Ως αποτέλεσμα, το 419 στην Καρθαγένη συνήλθε Σύνοδος, η οποία έδειξε ότι οι κανόνες αυτοί δεν έχουν σχέση με την εν Νικαία Σύνοδο και

επομένως δεν ισχύουν για την Εκκλησία της Καρθαγένης. Η Σύνοδος της Καρθαγένης απαγόρευσε ευθέως στους Αφρικανούς κληρικούς να ασκήσουν την έκκλητο «πέραν τῆς θαλάσσης» (δηλαδή, στους επισκόπους Ρώμης) [xix].

Στο εφεξής ο επίσκοπος Ρώμης Κελεστίνος Α΄ προσπαθούσε να υπερασπισθεί το δικαίωμά του να δέχεται εκκλήτους προσφυγές από την Αφρική, αλλά η Εκκλησία της Καρθαγένης δεν αναγνώρισε ωστόσο την ιδιαίτερη δικαστική εξουσία των επισκόπων Ρώμης.

Επικαλούμενος αυτή τη σπουδαία πολεμική, ο Όσιος Νικόδημος καταλήγει στο συμπέρασμα: ότι «ὡσπερ καὶ μόνων τῶν ὑποκειμένων τῷ Ῥώμης, ἔχει ὁ Ῥώμης τὰς ἐκκλήτους». Είναι ιδιαίτερος σημαντικό για εμάς ότι, κατά τη γνώμη του Οσίου Νικοδήμου, αυτός ο κανόνας, τηρουμένων των αναλογιών, δύναται να εφαρμοσθεί και έναντι των άλλων τεσσάρων Πατριαρχών: «Ἄλλὰ καθὼς περὶ τοῦ Ῥώμης οἱ Κανόνες οὗτοι διορίζουσιν, ἔτσι παρομοίως καὶ περὶ τῶν ἄλλων τεσσάρων Πατριαρχῶν, καὶ ὁ κάθεὶς ἐν αὐτῶν ἡμπορεῖ νὰ τοὺς μεταχειρισθῆ διὰ τὰ ἀνήκοντα πράγματα, καὶ τὰς ἐκκλήτους τῶν ὑποκειμένων εἰς τὴν εἰδικὴν τοῦ Πατριαρχίαν, ἐπειδὴ οἱ Κανόνες, οὗτοι δὲν ἀναφέρουσιν ὅλας τὰ ἐκκλήτους καὶ διοικήσεις τῶν Ἐκκλησιῶν εἰς τὸν Ῥωμαϊκὸν θρόνον· τοῦτο γὰρ εἶναι πρᾶγμα καὶ ἀδύνατον καὶ ἀλλότριον τῆς Ἐκκλησίας» [xx].

Δηλαδή, εδώ ο Όσιος Νικόδημος άλλη μια φορά τονίζει ότι κάθε Πατριάρχης δικαιούται να δέχεται προσφυγές εντός των ορίων της Τοπικής αυτού Εκκλησίας. Το να δέχεται εκκλήτους προσφυγές κατά δικαστικών αποφάσεων άλλων Πατριαρχών, δεν έχει δικαίωμα ουδείς εκ των προκαθημένων.

Συμπεράσματα

Συνεπώς, το «Πηδάλιο» απορρίπτει ευθέως μια εκ των κεντρικών θέσεων της σύγχρονης διδασκαλίας περί ειδικών προνομίων του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Ο Όσιος Νικόδημος από θέση αρχής δεν αναγνωρίζει σε κανένα από τους ορθοδόξους Πατριάρχες δικαίωμα να δέχεται εκκλήτους προσφυγές κατά δικαστικών αποφάσεων άλλων Πατριαρχών. Η έκκλητη προσφυγή κατά αποφάσεων ενός εκ των Πατριαρχών είναι δυνατή μόνον σε Οικουμενική Σύνοδο. Δηλαδή, κατά τη γνώμη του Οσίου Νικοδήμου, κάθε αυτοκέφαλος Εκκλησία έχει ίσα δικαιώματα στα θέματα δικονομίας. Συνεπώς, δικαστικές αποφάσεις, που ελήφθησαν από έναν Πατριάρχη, δύναται να επανεξετασθούν μόνον από συνοδικά όργανα, στα οποία συμμετέχουν εκπρόσωποι όλων των κατά τόπους Εκκλησιών.

Στο κείμενο του «Πηδαλίου» αρκούντως ξεκάθαρα καταγράφονται αποκλίσεις στο ζήτημα του περιεχομένου των δικαιωμάτων του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, τα οποία ελάμβαναν χώρα ήδη κατά τη βυζαντινή εποχή. Παράλληλα, ο ίδιος ο Όσιος Νικόδημος παραθέτει την ακόλουθη ερμηνεία του 9^{ου} κανόνα της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου, εφαρμόζοντας με απόλυτη συνέπεια τη συνοδική αρχή στη ζωή της Ορθοδόξου Εκκλησίας. Προσπαθεί να προφυλάξει την Εκκλησία από

[viii] Πηδάλιον. τ. 2, σ. 161.

[ix] Πηδάλιον. τ. 2, σ. 161.

[x] Πλήρες κείμενο του κεφαλαίου βλ.: Μαξίμοβιτς Κ. Α. Νεαρά ΡΚΓ΄ του Αγίου αυτοκράτορα Ιουστινιανού Α΄ (527-565) «περί διαφόρων εκκλησιαστικών ζητημάτων» (μετάφραση και σχόλια) (Максимович К. А. Новелла СХХIII св. Императора Юстиниана i (527-565 гг.) «о различных церковных вопросах» (перевод и комментарий) // Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Серия 1: Богословие. Философия. 2007. Вып. 3(19). с. 40-41.

[xi] Πηδάλιον. σ. 161.

[xii] Πηδάλιον. σ. 43.

[xiii] Πηδάλιον. σ. 162.

[xiv] Πηδάλιον. σ. 163.

[xv] Κανόνες της Ορθοδόξου Εκκλησίας με ερμηνεία του επισκόπου Δαλματίας και Ιστρίας Νικοδήμου, τ. 1, σ. 374 (Цит. по: Правила (ΚΑΝΟΝΕΣ) Православной Церкви с толкованиями Никодима, епископа Далматинско-Истрийского. т. 1. с. 374.)

[xvi] Κανόνες της Ορθοδόξου Εκκλησίας με ερμηνεία του επισκόπου Δαλματίας και Ιστρίας Νικοδήμου, τ. 1, σ. 352 (Правила (ΚΑΝΟΝΕΣ) Православной Церкви с толкованиями Никодима, епископа Далматинско-Истрийского. т. 1. с. 352.)

[xvii] Πέτρος Lulier, αρχιεπίσκοπος, Κανόνες των πρώτων τεσσάρων Οικουμενικών Συνόδων, Μόσχα, 2005, σ. 385 (Петр (Л'Юилье), архиеп. Правила первых четырех Вселенских Соборов. М., 2005. с. 385.)

[xviii] Περί της ιστορίας της Συνόδου βλ. λ.χ. Καρτασόφ Α. Β. Οικουμενικές Σύνοδοι σε δύο τόμους, Τ. 1. Μόσχα 2017. Σ. 64-68 (Карташев А. В. Вселенские Соборы: [в 2 ч.]. ч. 1. М., 2017. с. 64–68.)

[xix] Πηδάλιον. σ. 361-363.

[xx] Αναλυτικότερα βλ.: Λιτβίνοβα Λ.Β. Σύνοδοι Καρθαγένης (Литвинова Л. В. Карфагенские Соборы) // Ορθόδοξη Εγκυκλοπαίδεια τ. 31. Μόσχα, 2013. σ. 447-461 (Православная энциклопедия. т. 31. М., 2013. с. 447-461

[xxi] Πηδάλιον. σ. 363.

Μια πηγή: <https://mospat.ru/gr/news/86927/>